

העדפות בהלכה לתלמידי חכמים*

הקדמה: מכהונה לחכמה

הכהנים מצווים לנהוג בקדושה, וישראל מצווים לקדש אותם: "קדושים יהיו לאלקיהם ולא יחללו שם אלוקיהם כי את אשי ה' לחם אלקיהם הם מקריבים והיו קדש... וקדשתו כי את לחם אלקיך הוא מקריב קדש יהיה לך כי קדש אני ה' מקדשכם" (וי' כ' ו-ח). הרמב"ם מנה מכאן מצוות עשה לקדש הכהנים לעבודת הקרבנות, ולכבדם ולהקדימם לכל דבר שבקדושה (כלי-המקדש, ד א-ב). וכך דרש תנא דבי רבי ישמעאל: "וקדשתו- לכל דבר שבקדושה: לפתוח ראשון (ר"ץ: לקרוא בס"ית), ולברך ראשון (ר"ץ: ברכת המזון), וליטול מנה יפה ראשון" (נדרים סב ע"א). טעם מצוה זו אינו דאגה לכבודם ולרווחתם של הכהנים, אלא אמצעי לכבד את הקב"ה, כיוון שכבוד האדון לכבד משרתיו. על כן נמנע כבוד זה מבעלי עבירות (ספר החינוך, רסט). היו מקרים שבהם אכן נוצל מעמד הכהונה שלא כראוי תוך חילול ה'. החמור שבהם הוא מעשה בני עלי אשר ניאצו את מנחת ה' בניאוף ובגזל (שמ"א ב יב-יח). כמו כן המציאות המביישת של 'כהן המחזר בבית-הגרנות', כלומר מחפש בעל-בית שישתכנע להעניק לו את התרומה, הייתה למשל ולשנינה לדיין חלש-אופי הזקוק לעצה או לשוחד כדי לפסוק דין (סנהדרין ז ע"ב, כתובות קה ע"ב ותוס' ד"ה מאל).

בסוף ימי הבית השני רבו כהנים גדולים שאינם ראויים שעלו לגדולה בזרוע ובממון. מעמד הכהונה ירד מגדולתו: "ממזר תלמיד-חכם קודם לכה"ג עם-הארץ" (הוריות יג ע"א). עם חורבן הבית איבדה למעשה הכהונה את מעמדה המרכזי בהנהגה הרוחנית של העם, אף שמתנות כהונה שבגבולין המשיכו לנהוג. עתה נוצר צורך לבסס את מעמד תלמידי-החכמים כמוביל יחידי של ההנהגה התורנית, וכתחליף של הכהונה למושא הכבוד הראוי למשרתי ה' ומביאי דברו. ההשוואה בין שתי המעמדות נראית במקורות: רבא דרש "ובני דוד כוהנים היו" (שמ"ב ח יח - והפשט הוא מלשון חשיבות או ששירתו בבמות), וכי בניו של דוד כוהנים היו! אלא מה כהן נוטל בראש אף ת"ח נוטל בראש (נדרים סב ע"א). וכן

* תודתי נתונה לתלמידיי, החתורים היקרים יעקב כהן ומתנאל דהן, ובמיוחד אשר עגם הי"ו, אשר סייעוני באיסוף המקורות הנידונים כאן ובלימודם.

למד רבא שת"ח יכול להיפטר ממס מן הפסוק "מנדה בלו והלך לא שליט למרמא עליהון" (ע"ז ז כד), שבו מסופר שהמלך ארתחששתא פטר ממסים [מנדה בלו והלך] את הכהנים והלויים משרתי-המקדש אשר התנדבו לעלות עם עזרא (שם ע"ב).

למשימה ענקית וחשובה זו נרתם ר' עקיבא, מקים עולה של תורה בדור שלאחר החורבן. כמי שידע את הפער החברתי שבין עמי-הארץ לתלמידי-החכמים, "מי יתן לי ת"ח ואנשכנו כחמור" (פסחים מט עב), גייס את כל סמכותו התורנית.

תניא שמעון העמסוני, ואמרי לה נחמיה העמסוני, היה דורש כל אתים שבתורה. כיוון שהגיע ל"את ה' אלוקדך תירא" (דב' ו יג; י ט) פירש. אמרו לו תלמידיו רבי כל אתים שדרשת מה תהא עליהם. אמר להם כשם שקיבלתי שכר על הדרישה כך אני מקבל שכר על הפרישה. עד שבא ר' עקיבא ודרש "את ה' אלקיך תירא" - לרבות תלמידי-חכמים (פסחים כב ע"ב).

המהרש"א מסביר שאף שהפסוק "ואהבת את ה' אלקיך" (דב' ו ה) קודם, לא התקשו בו כיוון שניתן לאהוב ת"ח כפי שאוהבים את ה', אך יראה קיימת רק כלפי מי שהדין והכוח מסורים בידיו, וזהו חידושו של ר"ע. בדרכו של ר"ע המשיכו גם תלמידיו. ר' יוסי הגלילי, מחכמי חברתו של ר"ע, פירש "והדרת פני זקן" (וי' יט לב) אין זקן אלא מי שקנה חכמה. ולכן חייב להדר אף יניק וחכים, בניגוד לדעת ת"ק המצריך זקן וחכם (קידושין לב ע"ב). הרמב"ם (תלמוד תורה ו א) פסק כר' יוסי הגלילי, וטעם המצווה לכבד החכמים הוא כדי להתעורר להשיג את החכמה שהיא תכלית הבריאה.

כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה היו שם ר' יהודה, ר' יוסי, ר' נחמיה ור' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי - כולם תלמידיו של ר"ע - וכולם פתחו בכבוד אכסניה של ת"ח.

פתח ר' יהודה בכבוד תורה ודרש: "ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה" (שמי' לג ז), והלא דברים קל וחומר, ומה ארון ה' שלא היה מרוחק אלא שנים-עשר מיל אמרה תורה "מבקש ה'", ת"ח שהולכים מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה על אחת כמה וכמה. פתח ר' נחמיה בכבוד אכסניה ודרש: מאי דכתיב "ויאמר שאול אל הקיני לכו סורו רדו מתוך עמלקי פן אוסיפך עמו, ואתה עשיתה חסד עם כל בני-ישראל" (שמי' טו ו). והלא דברים ק"ו, ומה יתרו שלא קירב את

משה אלא לכבוד עצמו כך, המארח ת"ח בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו על אחת כמה וכמה. פתח ר' יוסי בכבוד אכסניא ודרש: "לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו" (דב' כג ח) והלא דברים ק"ו, ומה מצרים שלא קרבו את ישראל אלא לצורך עצמם, שנאמר "ואם ידעת ויש בם אנשי חיל ושמנתם שרי מקנה על אשר ליי" (ברי' מז ו) כך, המארח ת"ח בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו על אחת כמה וכמה. פתח ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי בכבוד אכסניא ודרש: "ויברך ה' את עובד אדום... בעבור ארון האלקים" (שמי"ב ו יא-יב). והלא דברים ק"ו, ומה ארון שלא אכל ולא שתה אלא כיבד וריבץ לפניו כך, המארח ת"ח בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו על אחת כמה וכמה (ברכות סג ע"ב).

בדור מאוחר יותר מוצאים לא רק כבוד ואכסניה לת"ח אלא אף מתן זכויות וטובות הנאה. נראה שהמקור לתהליך זה היה בבית מדרשו של ר' יוחנן בטבריה. ר' אלעזר דרש שעמי הארץ אינם חיים. משראה שר' יוחנן מצטער מדרשתו, אמר לו רבי מצאתי להם תקנה מן התורה. כתוב "ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים כלכם היום" (דב' ד ד) וכי אפשר לדבוק בשכינה והרי "הי' אלקיך אש אכלה הוא" (שם שם כד). אלא כל המשיא בתו לת"ח, והעושה פרקמטיא לת"ח, והמהנהו ת"ח מנכסיו, מעלה עליו הכתוב כאילו מידבק בשכינה (כתובות ק"א ע"ב). ר' יוחנן הוא שדרש "איזהו ת"ח שבני עירו מצווין לעשות לו מלאכתו זה שמניח חפצו ועוסק בחפצי שמים" (שבת קיד ע"א). וכך תירץ ר' יוחנן את הסתירה בין הכתוב "ועשית לך ארון עץ" (דב' י א) לבין הכתוב "ועשו ארון עצי שטים" (שמי' כה י), מכאן לת"ח שבני עירו מצווים לעשות לו מלאכתו (יומא עב ע"ב). וכן היה אומר "כל הנביאים כולם לא נתנבאו אלא למשיא בתו לת"ח ולעושה פרקמטיא לת"ח, ולמהנהו ת"ח מנכסיו, אבל ת"ח עצמם יעין לא ראתה אלקים זולתך" (יש' סד ג) (סנהדרין צט ע"א).

לא בכדי ראה ר' יוחנן צורך לדאוג לתלמידי החכמים. על מצבם החומרי הירוד של ת"ח בדורו, ניתן ללמוד מתוך שני מעשים המסופרים על ר' יוחנן עצמו. מעשה ברי' יוחנן שהיה עולה מטבריה לציפורי והיה ר' חייא תלמידו אצלו והיה ר' יוחנן רואה כרם. אמר לרי' חייא אין אתה רואה כרם זה שהיה שלי ומכרתיו (ובשהש"י ח הגרסה היא: "בשביל לעסוק בתורה", וכן מובא שם שאח"כ ראו גם חלקת שדה ומטע זיתים, וגם עליהם אמר לו כך). בכה ר' חייא ואמר: לא הנחת לעת זקנתך דבר. אמר לו ר' יוחנן: מכרתי דבר שנברא בששה ימים שנאי "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ" (שמי' כ יא), וקניתי

דבר שניתן לארבעים יום, שנאי "ויהי שם עם ה' ארבעים יום" (שם לד כח) (שמ"ר מז ה). ר' יוחנן נאלץ למכור נכסיו שהותיר לו אביו כדי שיוכל לעסוק בתורה.

סיפור אחר מסופר על צעירותו: אילפא ור' יוחנן היו לומדים תורה בחברותא, והיו דחוקים מאד בעוניים. אמרו: נלך ונעסוק במסחר ונקיים בעצמנו "אפס כי לא יהיה בך אביון" (דבי טו ד). יצאו ובדרך ישבו לאכול תחת קיר רעוע. שמע ר' יוחנן שני מלאכי שרת משוחחים. אמר האחד לחברו נפיל עליהם את הקיר שמניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה. ענה לו חברו: הניחם, שאחד מהם עתיד להתגדל ואין שעתו למות. מן העובדה שהוא שמע ולא אילפא, הבין ר' יוחנן שהדברים מכוונים אליו. החליט לחזור לבדו ולקיים בעצמו "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ" (שם יא). ר' יוחנן הלך ולמד תורה מתוך דוחק, וכשחזר אילפא כבר הוכתר ר' יוחנן לראש הישיבה (תענית כא ע"א).

הרמב"ם פסק שמצוות עשה היא להידבק בחכמים ותלמידיהם כדי ללמוד ממעשיהם, ככתוב "ובו תדבק". לפיכך צריך אדם להשתדל לישא בת ת"ח, ולהשיא בתו לת"ח, ולעשות פרקמטיה לת"ח, ולתחבר להם בכל מיני חיבור (דעות ו ב). וספר 'החינוך' כתב שטעם המצווה הוא כדי שנלמד לדעת דרכי ה' יתברך. והעובר על עשה זה ואינו מתחבר עמהם ואינו קובע בלבו אהבתם ואינו משתדל בטובתם עונשו גדול מאוד, כי הם קיום התורה ויסוד חזק להישארות הנפשות, וכל הרגיל עמהם לא במהרה הוא חוטא (מצוה תלד, והרמב"ן לא מנה את "ובו תדבק" כמצווה דאורייתא להידבק בחכמים, אלא כמצווה להישבע בשם ה', כסוגיית התלמוד בתמורה ג ע"ב).

יש לבחון את המקורות שבהם ניתן יחס מיוחד לת"ח, ולבדוק מהו בדיוק הגורם בכל אחת מההלכות להעדפתם. מאמר זה אינו עוסק בכל המקומות הרבים שבהם זורשת ההלכה התנהגות מחמירה מת"ח, ומקפידה שיהגו לפנים משורת הדין, וכדברי רש"י: "שת"ח צריך לישר דרכו ולהתקדש אף במותר לו פן ילמדו ממנו לזלזל באיסורים" (ב"מ סז ע"ב ד"ה וצורבא מרבנן).

העדפות והקלות לתלמידי חכמים

פטור ממסים

רבי יהודה נשיאה חייב ת"ח להשתתף בהוצאות בניית חומת העיר. ריש לקיש חלק עליו בנימוק ש"רבנן לא צריכי נטירותא". כך דרש את הפסוק "ול"י מה יקרו רעיד אל... אספרם מחול ירבון" (תהי קלט יז-יח). במי הכתוב מדבר?

אם בצדיקים, הרי כל ישראל כתוב בהם "כחול אשר על שפת היים" (בר' כב יז), צדיקים עצמם מחול ירבון? אלא מעשיהם הטובים של הצדיקים כחול ירבון. וק"ו הוא: ומה חול שמועט חוצץ חומה בפני היים, מעשיהם של צדיקים שהם מרובים לא כ"ש שיגנו עליהם. ר' יוחנן הסכים לפסק של ר"ל והוא דרש זאת מן המילים בשה"ש ח י: "אני חומה" - זו תורה; "ושדי כמגדלות" - אלו ת"ח (בי"ב ז ע"ב). התוסי' (בד"ה לפי שבח) מעמידים את הסוגיה בשאין סכנת נפשות אלא סכנת ממון בלבד.

רב נחמן בר רב חסדא הטיל 'כרגא' (מס גולגולת) על ת"ח. אמר לו רב נחמן בר יצחק: עברת על דברי התורה, הנביאים והכתובים. בתורה כתוב "אף חובב עמים כל קדושו בידך" (דב' לג ג). אמר משה לפני הקב"ה: אפילו בשעה שאתה מחבב את האומות להשליטן על בניך, קדושי ישראל יהיו בידך, ואל ישלטו בהם גויים. בנביאים כתוב "גם כי יתנו בגויים עתה אקבצם ויחלו מעט ממשא מלך ושרים" (הו' ח ז). ודרש עולא פסוק זה בלשון ארמית: "יתנו" - אי תנו כולהו (אם ילמדו כולם), עתה אקבצם, ואם רק מעט מהם - תלמידי החכמים - יחלו ממשא מלך, היינו יפטרו ממסים. ובכתובים נאמר "מנדה בלו והלך לא שליט למרמא עליהון" (עו ז כד), ואמר רב יהודה "מנדה" - זו מנת המלך, "בלוי" - זו כסף גולגולתא, "והלך" - זו ארנונא.

רב יהודה פטר ת"ח מהוצאות החלפת שערי העיר משום שאינם צריכים שמירה, אולם ב"כריא פתיא" - חפירת בור למי שתייה (רש"י) או תיקון הדרכים והסרת מכשולים (ר"ח) - אף ת"ח צריכים להשתתף, כיוון שאף הם נזקקים לשירותים אלה. אולם אם בני העיר יוצאים בעצמם לחפור ולתקן ת"ח פטורים מלצאת שאין דרכם לצאת לעבודות כאלו ולהזדלול לפני ע"ה (רא"ש סי' כו).

מסופר שהטיל הקיסר מס על טבריה עבור כתר חדש. ביקשו בני העיר מרבי שיפסוק שגם ת"ח ישתתפו בתשלום. רבי סירב אף שאיימו שיברחו. ברחו מחציתם והטיל הקיסר את המס על הנשארים. ברחו הנותרים והמס הוטל על כובס אחד שנשאר. ברח אף הוא וביטל הקיסר את המס. אמר להם רבי: ראיתם שאין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי הארץ (בי"ב ח ע"א). הרמב"ן כתב שנראה שאין ת"ח פטורים אלא כשהוטל מס כללי ואוספים אותו ביניהם, שיכולים ת"ח לומר לא הטיל עלינו המלך כלום אלא בשבילכם. אך מס גולגולת, או כל מס המוטל באופן אישי, אין ע"ה חייבים לפרוע עבור ת"ח. וכן כתב גם ר' חננאל. ראיה לדעתם מכך שרב פפי היה צריך לשלם כרגא, ובר חמא קיבל על עצמו לשלם עבורו (סנהדרין כו ז). אולם הרמב"ם, בפירוש המשנה (אבות ד ה, ושם נמצאת שיטתו שתלמידי חכמי אסורים לעשות תורתם קרדום לחפור

בה וחייבים לעסוק במקצוע לפרנסתם) כתב שהקלה התורה חוקי המלכות מתלמידי חכמים, ואפילו מטלות כספיות המטלות על כל אדם, ככסף גולגולת, על הקהל לשלם, ואפילו תלמידי חכמים שהם בעלי ממון פטורים, שדין מיוחד להם, ופטרה אותם התורה. הרמב"ם פסק שיש לפטור תלמידי חכמים אף ממס אישי (תלמוד תורה ו י), וכמוהו פסק השו"ע בחו"מ קסג ת.

הר"י מיגש (הובא ברמב"ן) כתב בשם ירבו הגדולי (הכוונה לר"י) שלא נאמרו דברים אלו אלא בתי"ח שתורתו אומנותו, כלומר שתורתו קבע ועסקו עראי. הרא"ש מגדיר את מי שתורתו אומנותו כאדם שיש לו אומנות או קצת משא ומתן להתפרנס כדי חייו ולא להתעשר, ובכל שעה שפנוי מעסקו מחזר על דברי תורה ולומד תורה. ספר חסידים (סי' תתריג) כתב שמדובר בתלמידי חכמים הלומדים שלומדים יום ולילה ואין להם שום עניין אחר, אך הלומד וגם עוסק גם בדרך ארץ חייב במסים, אולם הש"ך (סק יד) כתב שאין דעת הפוסקים כמוהו.

השו"ע (יו"ד, רמג ב) פסק לפטור תלמידי חכמים מכל הוצאות שמירה על העיר, חוץ מהוצאות שלצורך חיי היום יום, כמים וכד', וכן מכל סוגי המסים בין כלליים ובין הקצובים על כל איש ואיש, וחייב הקהל לפרוע עבורם. זאת רק לגבי תלמידי חכמים שתורתם אומנותם, אף שיש להם קצת אומנות או משא ומתן להתפרנס כדי חייו, והרמ"א כתב שאף שאינו תופס ישיבה י"רק שהוא מוחזק לתי"ח בדורו, שידוע לישא וליתן בתורה ומבין מדעתו ברוב מקומות התלמוד ופירושי ובפסקי הגאונים, ותורתו אומנותו. ואע"י דאין בדורנו עכשיו חכם לענין שיתנו לו ליטרא דדהבא אם מביישו [וכפסק הרמ"א שם סעי' ז], לענין לפטור ממס אין מדקדקים בזה. ומ"מ יש מקומות שנהגו לפטור ת"ח ממס, ויש מקומות שנהגו שלא לפטור"ן. והש"ך (סי"ק ח') הביא תשובת בנימין זאב שאם התי"ח נחשב גדול בעירו, אף שבעיר אחרת לא יחשב לגדול, ראוי לפטור. ויבנתחי תשובה' (סי"ק ג), בשם שו"ת כנסת יחזקאל, כתב שבזמן זה, שכל אחד נוטל שררה לעצמו, וכל אחד לומד מתוך הספרים שבדפוס ואומר מצאתי חפצי, אין דין צורבא מרבנן וק"ו לא תי"ח, ומטעם זה מצאנו דינו שאין כל הלומדים פטורים ממס, אלא לפי ראות עיני טובי העיר, או מי שקיבלוהו הרבים עליהם שודאי יש לו דין תי"ח.

ובשו"ת שרידי-אש (ג ס"ז) כתב שידוע שחכמי צפת ומרן הבי"י בראשם החרימו שלא ליטול מס מת"ח. והמהר"יט העיד שהם לא החרימו אלא על המס המוטל על כלל הציבור, אבל לא על כרגא או על המוטל על כל איש ואיש או כל בית ובית. כי בזה יש מחלוקת הפוסקים, שהרמב"ן וסיעתו סוברים שאין תי"ח

העדרות בהלכה לתלמידי חכמים

פטורים ממס גולגולת, ועייכ לא רצו להחרים והיו מניחים לגבות מת"ח. וכ"ש שהיו מניחים לגבות מס הקהילה שהוא לצורכי צדקה, שכל הפטור שפטורים את הרבנים אינו אלא מצד המנהג, ובכגון זה רשאים ראשי העיר להנהיג מנהג אחר. ואף שהשו"ע פסק לפטור אף ממס הקצוב על כל אחד, כל זה הוא מלשון הרמב"ם, וכבר כתב הבי"ח שניתן לפרש שאינו חולק על הרמב"ם כי יתכן שדיבר במקרה שהשלטון הטיל על הקהל והם חילקו לפי בתי אב. ועכ"פ מידי מחלוקת לא יצאנו, ויכול הציבור לומר קים לי כמחייבים, כמבואר בפוסקים שהציבור הם המוחזקים.

ממזר ת"ח קודם לכותן גדול עם-הארץ

בהוריות יג ע"א שנינו:

כהן קודם ללוי, לוי לישראל, ישראל לממזר... אימתי בזמן שכולם שוים אבל אם היה ממזר ת"ח וכה"ג ע"ה, ממזר ת"ח קודם לכה"ג ע"ה.

דין זה נלמד, לפי רב אחא ב"ר חנינא, מהפסוק "יקרה היא מפנינים" (משלי ג טו), מכוהן גדול שנכנס לפני ולפנים. בירושלמי סוף מסכת הוריות סברו לומר שדין זה לענין לפדות ולכסות ולהחיות, עד שלימד ר' אבין שאף לישיבה, להקדימו לכניסה וליציאה ולישב בראש¹. בשולחן ערוך (יו"ד, רטא ט) נפסק: "היו לפניו עניים הרבה, ואין בכיס לפרנס או לכסות או לפדות את כולם, ממזר ת"ח קודם לכה"ג עם-הארץ". רמ"א: "ואפילו חבר לכסות וע"ה לחחיות". והש"ך (ס"ק טז) כתב, שכל זה הוא מעיקר הדין, אך בזמננו שאין דין ת"ח, אפילו לגבות לבושתו ליטרא של זהב, כ"ש שאין לדחות מפניו פיקוח נפש, ויהיה דינו כאיש לכסות ואישה להחיות שנפסק בירושלמי שאישה להחיות קודמת. אולם 'פתחי תשובה' חלק על הש"ך על פי שו"ת 'יד אליהו' הסובר שאף בזה הזמן נוהג דין זה.

קובע למכור סחורתו בעיר זרה

בבבא בתרא כא ע"ב, אמר רב הונא בריה דרב יהושע: בני העיר יכולים לעכב בן עיר אחרת מלעשות אומנותו בעירם או מלמכור סחורתו, כדי שלא תיפגע פרנסתם. ושם כב ע"א: "אמר רב נחמן בר יצחק: ומודה רב הונא בריה דרב

¹ על פי הקדמתנו אפשר שהלכה זו נלמדה לאחר החורבן, כשכוהנים גדולים לא שימשו עוד, וההלכה נשנתה רק בבחינת עיקרון.

הושע ברוכלים המחזירים בעיירות למכור בשמים לנשים שאינם יכולים לעכבם, שהרי תקנת עזרא היא כדי שיהיו תכשיטים מצויים לבנות ישראל. אולם התירו להם רק לסבוב בעיירות אך לא לקבוע סחורתם בעיר. ואם צורבא מרבנן הוא, אפילו לקבוע למכור סחורתו בעיר מותר. לכן התיר רבא לרי' יאשיה ולרי' עובדיה לקבוע, לא מפני שההלכה כך אלא כדי שלא יטרדו מלימודם. ונפסק בשו"ע (חוי"מ, קנו ו) שתלמיד חכם מותר לו לקבוע סחורתו בכל מקום שירצה. ועיקר התקנה שלא יקבעו סוחרים זרים בעיר היא משום תקנת פרנסתם של אנשי העיר, ובמקום ביטול תורה של רבנן לא תוקנה התקנה. עליות דרי' יונה' (בשטמ"ק) הגביל היתר זה למכירת בשמים בלבד ולא שאר סחורות. ומסופר בב"ב (שם) על רב דימי מנהרדעא שהביא גרוגרות בספינה ורצה למכרן. ריש גלותא הורה לרבא לתהות על קנקנו, ואם יתברר שהוא ת"ח להכריז שאיש לא ימכור סחורתו בטרם יכלה הוא למכור. רבא שלח את רב אדא בר אבא וזה בתן את רב דימי בשאלה נדירה בהלכות טומאה. רב דימי, מאחר שלא ידע לענות, לא קיבל היתר למכור סחורתו, והתלונן אצל רב יוסף על מה שעשו לו. רב יוסף התבטא שמשמים לא יבליגו על צערנו, ובסופו של דבר נפטר רב אדא בר אבא. השו"ע (יו"ד, רמג ז) פסק שמקום שיש בו ת"ח שיש לו סחורה למכור, אין מניחים לשום אדם למכור במקום ההוא מאותה סחורה, עד שימכור הת"ח. הטעם הוא כדי שלא יתעכב הת"ח. וכן מצאנו בנדרים (סב ע"א), שמוותר לת"ח לומר לדיינים דינו לי ראשון, וכן כדי שלא יפסיד הת"ח סחורתו. וכתב על זה הר"י מגש (ראה בשטמ"ק), שאם מטרת הת"ח הוא למכור במחיר גבוה יותר, מותר רק אם הלוקחים הם עכו"ם, אך אם הלוקחים ישראלים אין ראוי לת"ח לנהוג כן, ככתוב "לא יאונה לצדיק כל און" (משלי יב כא).

קודם לרכישת שדה

בב"מ קח ע"ב: המוכר שדהו ובאו שכנו שגר לידו בעיר ושכנו בשדה שעובד לידו, לשכנו בעיר זכות הקדימה לרכישת השדה. שכן ות"ח - ת"ח קודם. שכן וקרוב: "טוב שכן קרוב מאח רחוק" (משלי כו י). ופירש רש"י שאין מדובר כאן בדינא דבר מצרא, שהרי גם ת"ח מחויב ב"ועשית הישר והטוב" (דב' ו יח). לכן אם בעל השדה הסמוכה ממש לשדהו רוצה לקנות, הוא קודם לת"ח. והתוספות (ד"ה שכני העיר) פירשו שגם השכן בשדה וגם השכן מצד העיר שניהם בני מצרא ממש, וע"כ השכן מצד העיר או הת"ח קודמים. רש"י דחה פירוש זה בנימוק "משום דת"ח הוא משלח גלימא דאינשי" - וכי יוכל לפשוט אנשים מבגדיהם (לגזול) משום שת"ח הוא. ולפי רש"י אין כאן שינוי בהלכה לת"ח, אלא עצה

העדרות בהלכה לתלמידי חכמים

טובה בדרך מוסר, שכשבאו שניים ימכור לת"ח. וכך פסק הרי"ף, שרק בר מצרא יכול להוציא לקוח שהקדימו וקנה שדה, אך שכן וקרוב שלא הקדימו ת"ח אינו מוציא מידם. וכן פסק הרמב"ם. וכתב שטעם הדבר שלא ציוו חכמים בדבר זה, אלא דרך חסידות ונפש טובה הוא שעושה כך.

אומדן דעת בירושה

בכתובות (פה ע"ב) מסופר על אדם שציווה נכסיו לטוביה, ולא פירש מיהו ונפטר. אם בא דורש לירושה והזדהה בשם טוביה יקבל את הירושה. אך אם שמו הרב טוביה, לא יקבל, אלא אם כן המוריש היה רגיל בתברתו והיה נוהג לכנותו ללא תואר רב. אם באו שני אנשים בשם טוביה: שכן ות"ח - ת"ח קודם; קרוב ות"ח - ת"ח קודם; שכן וקרוב - "טוב שכן קרוב מאח רחוק" (משלי כז יז). אם שניהם קרובים או שכנים או תלמידי חכמים, עושים שודא דדייני: לרש"י - אומדן של הדיינים למי היה הנפטר מעדיף לתת; ולתוס' - יתנו הדיינים למי שירצו לפי ראות עיניהם. ופירש רש"י שת"ח קודם, כיוון שמן הסתם אדם מצדיק מעשיו לזכות בשעת מיתה, ומכיוון שבברכות לד ע"ב נאמר שכל הנביאים לא נתנבאו אלא למהנה ת"ח מנכסיו, מסתבר שהתכוון הנפטר להוריש לת"ח. ובמהדורא - קמא כתב רש"י (מובא בשטמ"ק) שמדובר אף כגון שהקרוב ראוי לירש, וכן דעת הטור. אולם המאירי (מהדורת סופר, עמ' 380) כתב שאין נראה כן, אלא ת"ח קודם אך ורק כשהקרוב אינו ראוי לירש, כיוון שיש קרובים ממנו. וכן פסק הש"ך (ח"ו"מ, רג כט, ס"ק לח). וכתב הטור שכיוון שאך אומדן הוא שהעדיף הת"ח, אם ידוע שדעתו הייתה קרובה יותר לשכן או לקרוב מאשר לת"ח, אין מקדימים את הת"ח. והמאירי חידש שאם אחד מהם בן עירו והשני לא - "עניי עירך קודמים", וקודם השכן לת"ח (שם והערה ח).

חלואה בריבית

בבי"מ עה ע"א: אמר רב יהודה אמר שמואל: ת"ח מותרים ללוות זה מזה בריבית, כיוון שידועים חומר איסור ריבית, בתור מתנה נותנים זה לזה. שמואל ביקש מאבזה בר איהי להלוות לו מאה פלפלין במאה ועשרים, והדבר מותר. וכתב המאירי (מהדורת מקיצי נרדמים, עמ' 287) שההיתר אף בריבית קצוצה דאורייתא. ובתוס' (ד"ה מתנה) פירשו שמדובר רק בדבר מועט שידוע שהיה נותן לו במתנה אף ללא הלוואתו. וכך מוכיח הרא"ש מהמעשה בפלפלין שהם דבר מועט. הרמב"ן בחידושי הוסיף בזה תנאי שמדובר בענייני סעודה, ומטעם שהם כבני חבורה שאינם מקפידים זה על זה ואין להם איסור ריבית, וע"כ בדבר

מרובה אסור. הרמ"ק (מובא בשטמ"ק) כותב שלא בכל ת"ח נאמרה הלכה זו, אלא רק במי ששונא מתנות, ולא יבוא להמשיך בכך. גם הר"י מיגש (שם) פסק שזו הלכה ליחידים, הכשרים שבהם, ולא לזולתם. הרמב"ם פסק שת"ח שהלוח זה את זה ונתן לו יתר על מה שהלוחו הרי זה מותר (מלוה ולוה ד ט). הרמ"ק דייק מלשון הרמב"ם שההיתר הוא רק בריבית מאוחרת, האסורה מדרבנן, ולא בריבית קצוצה מראש. השו"ע פסק כרמב"ם והוסיף את התנאי שיהיה בדברים של מאכל בלבד, ובתוספת של עד חומש, כמעשה שמואל. הרמ"א כתב שיש מתירים אף בהתנו מראש ובלבד בדבר מועט, ומ"מ אל ירגילו ת"ח בכך שלא ילמדו מהם המון העם (יו"ד קס יז).

ב"מ ע ע"ב: נאמר במשנה שלווים מעכו"ם ומלווים להם בריבית, ומקשים מכך על רב נחמן שאמר שאפילו ריבית שלוקח ישראל מעכו"ם תרד לטמיון ולא ייהנה בה. ותי"ח רב חייא שהמשנה התירה בכדי פרנסתו, אך יותר מכך אסור חכמים שמא יבוא להימשך. רבינא תירץ שהמשנה מתירה הלוואה בריבית לתלמידי חכמים בלבד, כיוון שטעם האיסור להלוות לגוי הוא שמא ירגיל אצלו וילמד ממעשיו, ובת"ח אין חשש כזה. המאירי (עמ' 266) פירש שהאיסור הוא שמא יתרגל להלוות גם לישראל בריבית, ולכן התירו רק בכדי חייו, אולם ת"ח שתורתו משמרתו ולא יבוא להיכשל, התירו לו אף לסחורה ולרווח. השו"ע (יו"ד קנט א) פסק להתיר לת"ח, והוסיף שממילא בזמננו לכול מותר, כיוון שאי אפשר להשתכר בשום משא ומתן בלא מגע עם הגויים, וע"כ לא שייך בריבית הטעם שמא ילמד ממעשיהם יותר מבכל מקצוע אחר (ש"ך, ס"ק ב).

השביח לעצמו

ב"ב קמג ע"ב: במשנה נפסק שנכסים שהוריש האב לבניו גדולים וקטנים והשביחו הגדולים את הנכסים (לפני חלוקתם) השביחו לאמצע, היינו שגם הקטנים חולקים ברווח. ואם התנו הגדולים בפירוש שעושים ע"מ להשביח לעצמם, הרווח לגדולים בלבד. ושם (קמד ע"א) מסופר על רב ספרא שהוריש לו אביו מעות ועשה בהם עסק, ותבעו אחיו חלק ברווחים. פסק רבא שכיוון שרב ספרא גברא רבה, הוא, לא היה מניח מגרסתו ע"מ לטרוח בשביל אחרים, והרי זה כמי שהתנה שמשביח ע"מ לקבל הרווח לעצמו.

הבית יוסף (חוי"מ רפז) הביא דברי הנמו"י שכתב שבוה"י אין אנו ראוים וחשובים כרב ספרא, ולכן דין צורבא מרבנן שווה לדין אחרים שאינם עוסקים כ"כ בלימוד תורה. וכתב הב"י שאין דברים אלו נראים לו כלל. ועפ"י פסק בשו"ע (שם שם ב) שאחד מהאחים שלקח מעות ועשה בהן סחורה, אם היה ת"ח

גדול שאינו מניח תורתו שעה אחת, הרי השכר שלו, שאין זה מניח תורתו ומתעסק לצורך אחיו. והסמ"ע (סי"ק יג) כתב שלצורך עצמו שפיר מתעסק לעתים, כי טוב תורה עם דרך ארץ. וכתב שידרכי משה' (הערות הרמ"א על הטור) פסק כנמו"י, אולם דין זה אינו מופיע בידרכי משה' שלפנינו, וכן בשו"ע לא חלק הרמ"א על המחבר בעניין זה.

העדרות לת"ח בדין

נדרים סב ע"א: רבא פסק שמותר לת"ח לבקש שיזונו לו ראשון, כיוון שת"ח הוא. בשבת קיט ע"א: אמר רבא תיתי לי דכי אתא צורבא מרבנן לא מזיגנא רישי אבי סדיא כמה דלא מהפיכנה בזכותיה [ישולם שכרי על שכשמיגוע ת"ח לפני לדין איני מניח ראשי על הכר עד שאני מהפך בזכותו]. ולכאורה יש כאן הכרת פנים בדין לת"ח.

הטור (חוי"מ טו) פסק שצריך הדיין להקדים דין ת"ח לכבוד תורתו, אפילו כשהת"ח בא לבסוף, וכן מצווה עליו להפך בזכותו בכל מה שיכול. ולענין הקדמת ת"ח מציין הב"י שמקור ההלכה בשבועות ל ע"א, שם מסופר שרב עולא בריה דרב עילאי הוזמן לדין תורה לפני רב נחמן. שלח רב יוסף לרב נחמן "עולא חברנו עמית בתורה ובמצוות". תמה רב נחמן מדוע שלח לו רב יוסף כך, וכי רוצה הוא שיחניף לו בדין? חזר רב נחמן ואמר ודאי שלח לי כך לענין הקדמתו בדין כדין ת"ח. התוס' (ד"ה למאן) מעירים שיכול רב נחמן לתרץ לענין להפך בזכותו. בתוספות שתי שיטות להסבר תירוצו של רב נחמן להקדים ת"ח: שיטה ראשונה, שמדובר כאשר הגיעו הת"ח והאחר ביחד, אך אם האחר קדם אסור להקדים את הת"ח. שיטה שנייה: משום עשה של כבוד תורה יש להקדים ת"ח אף כשהאחר קדם. לפי זה, הטור פסק כשיטה השנייה בתוס'.

מ"מ מקושיית רב נחמן ותירוצו מוכח שהקדמת ת"ח אין פירושה שינוי הדין לטובת הת"ח, אלא אך ורק שינוי בסדרי הדין משום כבוד התורה. והקשה על זה הריטב"א (הובא בב"י) כיצד לא חשו לכך שישתתמו טענות בעל הדין שכנגד הת"ח כשיראה שמקדימים דינו של הת"ח? והרי בכתובות קה ע"ב מסופר שאדם אחד הביא צנצנת דגים לרב ענן, ואמר לו שיש לו דין לדון אצלו. רב ענן לא הסכים לקבל ממנו את המתנה ואמר לו שפסול הוא לו לדין. הפציר בו אותו אדם לקחת אף שלא ידון לו, כיוון שכתוב "איש בא מבעל שלישה ויבא לאיש האלקים לחם ביכורים" (מל"ב ד), וכי אלישע כוהן היה, אלא לומר לך שכל המביא דורון לת"ח כאילו מקריב ביכורים. הסכים רב ענן לקבל ממנו, וכתב לרב נחמן לדון אדם זה שפסול לו לדין. כשקרא רב נחמן את הדברים חשב

שהוא קרובו של רב ענן, והקדים דינו לדינם של יתומים כיוון שכבוד תורה עדיף. ראה בעל דינו שיריבו זוכה לכבוד כזה מרב נחמן, ונסתתמו טענותיו. ובעקבות מעשה זה מסופר שפסק אליהו מלהיגלות לרב ענן. מוכח ממעשה זה שהקדמה בדין סותרת טענות בעל דינו.

הריטבי"א תירץ שאם הת"ח בא בעצמו ודאי מבין בעל דינו שראוי הוא לכבוד, והוא עצמו מרוויח מהקדמת דינם לשל אחרים, ולכן אין מסתתמות טענותיו, אולם שם שרק היה סבור שהוא קרובו של ת"ח זוכה לכבוד מרי"ע, חשב בעל הדין שיש לו יחס מועדף מצד השופט. וכתב הריטבי"א שאם הת"ח בא בעצמו יש להקדים דינו אף שכבר פתחו בדין אחר, כדי שלא יתבטל מלימודו, אך אם קרובו בא לדין אין להקדימו אלא אם לא התחילו עדיין בדין אחר. ומה שר"ב היה מהפך בזכות ת"ח אין בזה סתימת טענות בעל דינו כיוון שאין הדבר נעשה בפומבי. השו"ע (חוי"מ טו א) פסק להקדים דין ת"ח אפילו בא לבסוף, וכן מצווה להפך בזכותו ככל שיכול. והסביר הסמ"ע (סי"ק ד') שהוא משום שמעמידים ת"ח על חוקתו, ולכן מפשפשים בדבריו להעמידם באופן שיהיה לו בהם זכות ע"פ האמת. אולם הוסיף שכשם שלעניין דינים רבים אין בזמננו ת"ח, אף לעניין זה אין נוהגים כן כיום. אך הש"ך (סי"ק א) ציין לדברי הבי"ח שכתב שודאי נוהג דין זה בימינו, ואף שאין לנו דין ת"ח, מ"מ בגלל חיבת התורה והמצוות על כל דין להשתדל בכל צורבא מרבנן לדונו יפה שלא יהא נעלם מעיניו זכותו ע"פ הדין, ולא גרע מדין זה בורר לו אחד' שצריך הדין הנבחר להפך בזכותו של זה שבררו.

הערמה לת"ח מותרת

ב"ב קעג ע"ב: רבן שמעון בן גמליאל אומר במשנה שהערב לאישה בכתובתה והיה בעלה מגרשנה, ידירנה בעלה הנאה שמא יעשו קנוניה על נכסיו של הערב, ולאחר שישלם הערב כתובתה יחזירנה בעלה ע"מ לזכות ביחד אתה בנכסי הערב. ושם קעד ע"ב מסופר על משה בר עצרי שהיה ערב לכתובת כלתו. רב הונא בנו היה ת"ח והיה עני ודחוק ביותר. אמר אב"י: וכי אין מי שישא לו עצה לגרש את אשתו ותגבה כתובתה ויחזור וישאנה. אמר לו רבא: והרי צריך להדירה הנאה. ענה לו אב"י שאינו חייב לעשות זאת בב"י וממילא לא יוכלו לכפותו להדירה הנאה. לבסוף התברר שכוחו הוא (ולא יוכל להחזיר גרושתו). אמר אב"י: "בתר עניא אזלא עניותא" [=אחרי העני נמשכת העניות]. ומקשה הגמ' כיצד הציע אב"י להערים, והרי הוא זה שאמר איזהו רשע ערום, זה המשיא עצה למכור בנכסים [אדם שאמר נכסי לך ואחריך לפלוני, והציע זה למקבל

הראשון למכור הנכסים כדי שלא יגיעו לשני. ומתרת, שכיוון שהיה בנו וגם ת"ח מותר הדבר. והריטב"א כתב שאף בהערמה של ירשע ערום מותר לת"ח. אולם השו"ע (אה"ע ע"ב ז) פסק שהיתר זה הוא רק בתנאי שהאב ערב לבנו, והבן ת"ח, והשעה דחוקה לו, והאב אינו מהנהו מנכסיו, ואפילו אז אם האב פיקח יכול לדרוש מבנו שדיר כלתו (חלקת מחוקק ס"ק כא).

בשבת קלט ע"ב מסופר על רב הונא בר חיון שהיה לוקח בשבת שן של שום ותוחב לנקב שבחבית כדי שלא יזל היין, ואומר שהתכוון להצניע שם את השום. וכן היה שוכב לנמנם בשבת במעבורת של נכרי, והיה עובר כך את הנהר ע"מ לסייר בכרמו ולשמר פירותיו. כשסיפרו זאת לרב אשי, אמר על כך שהערמה באיסור דרבן לא גזרו על ת"ח, כיוון שלא יבוא להתיר לכתחילה לעשות בפני הכל בלא הערמה.

הרא"ש (סימן ה) כתב שיש דרגות שונות בהערמה באיסורי דרבן: יש הערמה שמוותרת לכל אדם, כגון זו המובאת בביצה יא ע"ב, שרב אדא היה מערים ומלח גרמא גרמא (מולח חתיכות הבשר שנשחט ביו"ט ע"מ לשמר הבשר שלא יתקלקל), וכן תולין את המשמרת ביו"ט לתלות בה רימונים ומערים ומסן בה שמרים (שבת שס). כל אלו הם עובדין דחול, ואין בהם שום צד או חשש מלאכה. ויש הערמה שאינה מותרת אלא לת"ח, כגון זו שאצלנו, כיוון שכאן הגזירה דרבן היא שמא יתקן כלי. יש הערמה האסורה לכולם והחמירו בה חכמים יותר מבמזיד, כגון בביצה יז ע"ב, שמבשל אדם ליו"ט ואם הותר לשבת הותר, ובלבד שלא יערים, ואם הערים אסור באכילה. וכתבו שם התוספות (ד"ה ובלבד) שהחמירו בהערמה זו הואיל ומדובר כאן באיסור בשול, וגם יכול לתקן מעיו"ט ע"י עירוב תבשילין. ויש הערמות שבהן נחלקו, כגון להערים ולהזמין אורחים בשביל להציל מזון שנשפך, או להעלות יאותו ואת בנו שנפלו לבור ביו"ט (שבת קיז ע"ב). הרמב"ם (שבת כג ג) פסק שמוותר לכל אדם להערים ולסתום נקב חבית ע"י הצנעת מזון, ולא דווקא לת"ח. ולא הזכיר דין הערמה במעבורת. וכתב המגיד משנה שהרמב"ם סובר שלא נאמר צורבא מרבנן אלא משום דין המעבורת (כיוון שהצנעת שום אינה כתיקון, אך במעבורת הגזירה היא שמא יתקן כלי שיט), והסיבה שהרמב"ם לא הזכיר דין זה היא משום שאין צורבא מרבנן מצוי בזמננו. והטור (או"ח שלט) פסק שת"ח מותר לו להערים ולישון במעבורת כדי לעבור הנהר. השו"ע השמיט דין זה, וכתב המ"א (ס"ק יג) שאסור הדבר בזמננו, כיוון שאין דין ת"ח, וכן פסק משנה ברורה.

מנשה בינפלד

לעניין הערמה בתיקון חבית פסק השו"ע (שיד יא) שמותר לתי"ח, והסביר המ"א (ס"ק טז) שכיוון שהרמב"ם התיר דבר זה לכל אדם, התיר השו"ע לפחות לתלמיד חכם.

צניעותו של ת"ח

שבת פו ע"א: אמר רב הונא, ישראל קדושים הם ואין משמשים מיטותיהם ביום, משום "ואהבת לרעך כמוך" - שמא יראה בה דבר מגונה ותתגנה בעיניו (נידה יז ע"א). ואם הבית אפל מותר, ותי"ח מותר להאפיל בטליתו. רש"י מפרש שההיתר לתי"ח הוא משום צניעותו שלא יסתכל ולכן די לו בהאפלה באמצעות טלית. וכך נפסק באו"ח רמ"א בהגהה. אולם משנה ברורה, (ס"ק מב) כתב שאין להקל בדבר זה אלא לצורך גדול, בשער הצי"ח הוסיף בשם 'חכמת אדם' שאם יצרו גובר עליו מותר לכל אדם בהאפלת טלית.

תלמידי חכמים בחזקת דוברי אמת

השבת אבדה

בי"מ כג ע"ב: אמר ר' שמעון בן אלעזר, כל כלי אנפוריא אין חייב להכריז. ופירש שמואל שהכוונה לכלים חדשים שלא שבעתן העין (אנפוריא - נוטריקון אין פה ראייה) ואין בהם סימן, ונפקא מינה להחזירם לתי"ח. אם שבעתן העין, מכריזים עליהם ומחזירים לתי"ח בטביעת עין. התוס' והרשב"א מפרשים שרבנן במשנה חולקים על ר' שמעון בן אלעזר ומחייבים הכרזה אף בלא שבעתן העין. אולם הריטב"א (מובא בשטמ"ק) כתב שאף לרבנן אין מחזירים. ומי"מ הנאמנות של תי"ח נובעת, ע"פ הגמ' שם, מכך שתלמידי חכמים אינם משנים בדיבורם אלא בפוריא, מסכתא ואושפיזא. וע"כ אם ידוע שת"ח זה אינו משנה לעולם בדיבורו אלא בדברים אלו, נאמן לומר חפץ זה שלי הוא ע"פ טביעת עין, שהרי אין מטרת הסימנים אלא לברר שהתובע טוען אמת, ותי"ח בחזקת דובר אמת. ושם יט ע"א מסופר שלרבה בר בר חנה אבד גט בבית המדרש. מסר להם סימנים וגם הכירו בטביעת עין והחזירו לו. ולא ידע האם החזירו לו משום הסימנים, או בשל טביעת העין שהייתה לו ובוה נאמן רק תי"ח. ופירש רש"י, שטביעת עין היא שמכירו ומזהה את כתב ידי הסופר והעדים, ומידת אורכו ורוחבו, כאדם המזהה את חברו ע"פ טביעת עין ללא סימנים. התוספת (ד"ה אבל) כתב שלפי רבנו תם אף לעם הארץ יש טביעת עין, כפי שמצאנו בבי"ב קסח

ע"א, שתי"ח הרוצה לקדש אישה יקח עמו עם הארץ שיראנה, אלא שאינו נאמן בדיבורו.

השו"ע (ח"מ רסב טא) פסק שחייב להכריז ולהחזיר לתי"ח, שאינו משנה בדיבורו אלא בדברי שלום, או במסכתא או בפוריא או באושפיזא, ומקפיד על הופעתו באופן שלא ייראה בבגדיו גנאי. וכתב הרמ"א שהחובה היא רק במקום שמצויים ת"ח, כגון שמצא המציאה בבהמ"ד, וכל ת"ח הוא בחזקת שאינו משנה בדיבורו, עד שיביא המוצא ראייה שאינו כך.

הסמ"ע (ס"ק מו) כתב שצ"ע אם יש בזמנו דין ת"ח לענין זה. שהרי לענין ליטרא דדהבא לבושתו אין דין ת"ח (יו"ד רמג). וכן לענין התרת נדרים ביחיד (יו"ד רפח). וכן לא לענין דין יחידי (ח"מ ג). הסמ"ע מציין גם את מחלוקת הבית יוסף ונימוקי יוסף שהבאנו לעיל, ובה פסק הבי"י שיש בזמנו דין ת"ח לענין קבלת הרווח ממעות אביו שעסק בהן בעצמו. 'ערוך השולחן' (ח"מ רסב כז) כתב שגם בזה"י יש דין ת"ח להשיב אבדתו בטביעת עין, כיוון שלא בחכמה תליא מילתא אלא ביראת שמים, וע"כ כל מי שידוע עליו שיש בו יראת שמים ואינו משקר מחזירים לו. ומה שתלו חכמים בת"ח הוא משום שמן הסתם מי שעוסק בתורה הוא ירא אלוקים.

עד הנזכר

כתובות כ ע"א: תנו רבנן כותב אדם עדותו על שטר ומעיד עליה אפילו לאחר כמה שנים. אמר רב הונא: והוא שזוכרה מעצמו. ר' יוחנן אמר: אף שאינו זוכרה אלא לאחר שיראה השטר נזכר, אך אם אינו נזכר כלל פסול משום 'מפיהם ולא מפי כתבם'. מכאן למד רבה ששניים שידעו דבר, ושכח אחד מהם והזכיר לו חברו, כשר להעיד. ואם הזכיר לו בעל הדין עצמו, רב חביבא הכשירו להעיד ומר בר רב אשי פסלו להעיד. וההלכה היא שפסול להעיד, אא"כ היה ת"ח, כי מאמינים לו שהרי לולא נזכר בוודאות מעצמו, לא היה מעיד מספק. ומעשה ברב אשי שהזכיר לו רב כהנא עדות והעיד לטובת רב כהנא. כשראה רב אשי שרב כהנא מהסס, אמר לו איני סומך עליך אלא נזכרתי בעצמי. רש"י הסביר בסוגיה שהעד ת"ח ולכן מאמינים לו, וכך פסק להלכה השו"ע (ח"מ כח יד). אולם הרמב"ם פסק שאם התובע ת"ח, יוכל להזכיר לעד וסומכים שיבדוק אם העד נזכר מעצמו. וכתב הבי"ח שממעשה רב אשי ורב כהנא ניתן להוכיח כדעת הרמב"ם, שדווקא מכיוון שרב כהנא היה ת"ח לכן חקר את רב אשי אם אכן נזכר בעדות.

חזר ומגיד

ב"ב קסז ע"ב: מעשה בשובר של כתובה שהיה חתום עליו רב ירמיה בר אבא. באה לפניו אישה ששמה כתוב בשובר וטענה שהיא אינה אותה אישה הרשומה בשובר ועדיין לא קיבלה כתובתה, והשובר שייך לאישה אחרת ששמה ושם בעלה זהים לשמות שבכתובתה. ענה לה רב ירמיה שאף הוא סבר בתחילה שאינה אותה אישה, ואמר לעדים החתומים עמו שמגיעה לה כתובתה, אך הם תיקנו אותו שמחמת שהתבגרה השתנו מראה וקולה. אביי פסק שאף שאמרו חכמים שעד אינו יכול לשנות גרסתו ודעתו, "כיוון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד", מ"מ צורבא מרבנן אין דרכו לדקדק ולהכיר בנשים כ"כ, וע"כ יש לקבל את חזרתו של רב ירמיה. אך אם יעיד ת"ח שזו אותה אישה, אף שאין דרכו לדקדק בנשים כיוון שטוען ודאי לי נאמן. וכך נפסק בשו"ע (חוי"מ מט ב), ונחלקו הש"ך והסמ"ע אם גם שלא בעדות אישה יכולים לומר סברה זו.

כבוד ת"ח

נשבע מיושב

שבועות לח ע"ב: נפסק שם ששבועה מעומד ותלמיד חכם מיושב; שבועה בספר תורה, ות"ח לכתחילה בתפילין. ופירש רש"י שהקלו משום כבודו של ת"ח. וכ"כ בשו"ע (חוי"מ פז טז). הש"ך (ס"ק מא) הוסיף בשם רב האי גאון שמבין ההגדרות הרבות שבחז"ל לת"ח, ההגדרה לענייננו היא כל שמניח תפילין. ומכאן שבזמננו אין בזה הבדל בין ת"ח לכל שומר מצוות.

מנדה לעצמו

נדרים ז ע"ב: אמר רב גידל אמר רב ת"ח מנדה לעצמו ומתיר לעצמו. מר זוטרא חסידא כשהיה חייב לנדות בר בי רב היה מנדה עצמו תחילה, וכשהגיע לביתו התיר לעצמו תחילה ואז התיר לאותו בר בי רב. וכתב הר"ן שדעת הרשב"א שרק בנידוי שבדרך חסידות, כמעשה מר זוטרא, יכול להתיר לעצמו. אולם הרמב"ם כתב שבכל ענין שנידה עצמו מתיר לעצמו. וכמוהו פסק השו"ע והרשב"א בשם י"א (ני"ד שלד לג).

מ"ק יז ע"א: אמר רב הונא תלמיד שנידה לכבודו נידוי נידוי. אמר רב יוסף: ת"ח עושה דין לעצמו בדבר הודאי לו. ופירש רש"י שאומר הת"ח לבעל דינו אתה חייב לי כך וכך. והרא"ש (סי' ק) ביאר שכוונתו שמוציא בע"כ של בעל דינו. והקשה על זה שאף אם ברור לו הדין, לאחרים אינו ברור, ויש כאן חילול

העדרות בהלכה לתלמידי חכמים

ה'. ועוד שהרי אדם פסול לדון לקרובו, וכ"ש שפסול לדון לעצמו. וע"כ פירש שמדובר לענין נידוי, שיכול ת"ח לנדות על ביזיונו.

הש"ע (יו"ד רמג ח) כתב: "החכם עצמו היה מנדה לכבודו לעם הארץ שהפקיר כגדו". והרמ"א הוסיף: "י"א שבוה"ז אין ת"ח יכול לנדות לכבודו ולא לעשות דין לעצמו, ויש חולקים ובלבד שיהא מוחזק וראוי לכך". בפ"ת (ס"ק ז) הביא מהתשב"ץ שהתנאים לכך הם שלמד את כל התלמוד בעניינים הנוגעים הלכה למעשה, ותלמודו שגור בפיו ויודע להוציא דינים בסברא ישרה, ולא פרש מתלמודו לענייני העולם שלא לצורך, ושלא יהא "סני שומעניה" - שהנהגותיו מתוקנות כשל ת"ח.

נסיים בדבריו של הש"ע (יו"ד רמג ו): "עוון גדול הוא לבזות ת"ח או לשנאותם. וכל המבזה את החכמים אין לו חלק לעולם הבא והוא בכלל יכי דבר ה' בזה".

יה"ר שתרבה בנו האהבה לרבנן ולתמידיהון.